

ARAP AYAKLANMALARINI SONRASI TOPLUMSAL SÖZLEŞMEYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

DOÇ. DR. H. KÜRŞAD ASLAN

Uzman ORSAM

“

Arap Ayaklanmalarını izah etmek adına pek çok faktör ele alınmıştır: sömürgecilik, İslam dininin etkisi, sosyal ilişki tarzları, gelenekler, kadın-erkek ilişkileri, yolsuzluk, erken liberalizm, otoriter rejimler ve popülizm gibi. Ancak bu faktörlerden hiçbiri tek başına Arap Ayaklanmalarını kapsayıcı bir şekilde açıklayamaz.

”

2 010-2011'deki Arap Halk Hareketleri'ni tetikleyen çok farklı etkenler uzun süredir tartışıldı ve hâlen de tartışılmaya devam ediyor. Meydanlardaki gösterilerde en sık duyulan sloganların başında “ekmek, özgürlük ve sosyal adalet” ile beraber “onurlu bir yaşam (*dignity*)” gelmişti. 1990'lı yıllardan itibaren giderek ivmelenen küreselleşme süreçleri, iletişim teknolojilerindeki yenilikler ile beraber otoriter rejimlerle idare edilen ülkelerin yanı sıra gelişmiş Batılı ülkelerde de sivil itaatsizlikler daha görünür hâle gelmiştir. Antikapitalizm ve

küreselleşme karşıtlığı gösterileri (ABD'de *Occupy Wall Street* ve Fransa'da Sarı Yelekliler) giderek artmaktadır. On yıl önce Ortadoğu'da başlayan halk isyanlarının hâlen dinmediğini ve son yıllarda Irak, İran, Mısır, Lübnan, Suriye ve Sudan gibi pek çok ülkede merkezî yönetime karşı geniş halk kitlelerinin memnuniyetsizliklerinin dile getirildiği gösteriler düzenlendiğine şahit oluyoruz. Bu halk hareketlerinin anlamak ve doğru çözüm yöntemlerini ortaya koymak için politik ekonomi bakış açısının gerekliliğini vurgulamak yanlış olmayacaktır. Bu metinde Arap Ayaklanmaları Halk Hareketleri küresel politik ekonomi lensleriyle analiz edilmekte ve halkta biriken öfke ve taleplerin çözümlenmesi için toplumsal sözleşme (*social contract*) üzerinden formül geliştirilebileceği tartışılmaktadır.

KÜRESEL POLİTİK EKONOMİ BAKIŞIYLA ARAP AYAKLANMALARINI YENİDEN ELE ALMAK

Arap Ayaklanmalarını izah etmek adına pek çok faktör ele alınmıştır: sömürgecilik, İslam dininin etkisi, sosyal ilişki tarzları, gelenekler, kadın-erkek ilişkileri, yolsuzluk, erken liberalizm, otoriter rejimler ve popülizm gibi. Ancak bu fak-

törlerden hiçbiri tek başına Arap Ayaklanmalarını kapsayıcı bir şekilde açıklayamaz. Uluslararası ilişkiler bilimi içinde yer alan küresel politik ekonomi bir alt-disiplin olarak bu konuda etkili olabilir: Üretim, finans, güvenlik ve teknolojiadaki gelişmeleri dünya ölçe-

ğinde ele alarak siyasi güç mekanizmaları ile ekonomi dinamiklemini başarılı bir şekilde birleştirebilir. 1990 yılı Soğuk Savaş'ın sona ermiş olması bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. ABD öncülüğündeki küresel sistemde Ortadoğu ülkeleri enerji ham maddesine dayalı üretimle çevre rolü oynamaktadır. Gelir pastası bölge ülkeleri arasında pay edilirken hem makro bazda hem de her bir ülke içinde yaşanan gelir dağılımı bozuklukları ve sosyal adaletsizlikler ise dikkate alınmamaktadır.

Ortadoğu ekonomilerinden en büyük üç ülke İran, Mısır ve Türkiye'de 1990'lı yıllarda büyük benzerlikler gözlemlenmektedir. Bu üç büyük ekonominin etkili noktaları olan devasa üretim, finans ve ticaret şirketlerinin kontrolü büyük ölçüde söz konusu güçlü rejimlerin etkisindeydi; Türkiye ve Mısır'da Silahlı Kuvvetler ve İran'da dinî otorite. Sistemik düzeyde üç büyük dinamik, neo-liberal küresel ekonomik model (sermaye akımları ve oligopolleşme eğilimleri), bir kurum olarak dev-

letin devlet-dışı aktörler karşısında alan ve güç kaybetmesi ile beraber hızlı teknolojik dönüşümlerin (iletişim, medya, TV vb.) altını çizmek gerekir. Sistemden bölgeye doğru itici bir güç olarak ilerleyen söz konusu üç büyük dinamik Ortadoğu ülkelerinin her birinde farklı kırılmalar ve dönüşümler getirdi. Bu küresel dalgalar karşısında bölgesel rejimler kendi bekalarını korumak adına verimsiz ve rekabetsizlikten uzak yerel ekonomilerin ortaya çıkmasına göz yumdu. Ayrıca bölgedeki siyasi rejimlerin

kendilerine patrimonyal yani lider temelli bir iç güvenlik sistemi tesis ettiklerini ve halkın taleplerine karşı duyarsız kaldıklarını gözlemledik.

NEO-LİBERAL KÜRESEL EKONOMİNİN ORTADOĞU'DAKİ İZDÜŞÜMLERİ

1980'lerden itibaren beliren liberalleşme eğilimleri ve 1990'lardan itibaren giderek hızlanan ekonomik küreselleşmenin Ortadoğu'daki iz düşümü gelir dağılımı bozuklukları ve devlet-toplum uyumsuzlukları şeklinde görülmüştü. Bu bozuk sistemde gelir dağılımı giderek kötüleşmiş, halkın meşruiyetini kaybetmemek adına dağıtılan sübvansiyonlar kısır bir döngü şeklinde devletin mali dengesini bozmuş; bütçe açıkları, devlet borçları, enflasyon sarmalı krize doğru gidişi hızlandırmıştı. Neo-liberal politikaların olumsuz birikimleri 2007-

2008 küresel kriziyle tavan yapmaya başladı. Yüksek orandaki genç işsizliği, zaten kırılğan olan yerli ekonomik sektörlerin merdiven altı faaliyetlere doğru evrilmesine yol açmaktaydı. Ortadoğu'da 1950'li yıllardan itibaren etkin bir güç olarak siyasete damga vuran Arap milliyetçiliği, devlete atfedilen yarı kutsallık ve kayıtsız şartsız itaat ile beslenen otoriter rejimler küresel ekonomik entegrasyon ile zayıflamaya başladı. Neo-liberal değişim sürecinde pek çok enerji, sanayi ve bankacılık şirketlerinin özelleştirme işlemlerinde de kamuoyu vicdanını oldukça rahatsız eden uygulamalar göze çarpmaktadır. Halkta oluşan öfke birikimi, yolsuzluklara karşı duyulan tepki, ultra zengin kişilerin lüks yaşantıları, devlet eliyle zenginleşen aileler ve otoriter rejimlerin yolsuzluk hikâyeleri, 2000'li yıllarda Mısır, Tunus ve Suriye gibi pek çok ülkede görülen kamu sektöründeki hileli özelleştirmeler

kaynayan kazanın altına odun atılmasına benziyordu.

“

Ortadoğu'da, özellikle büyük şehirlerde yoksulluk içinde yaşayan halk kesimleri umduklarını bulamadıkları devlet yetkililerinden yönlerini mahalli alanda mevcut İslami sivil toplum kuruluşlarına çevirdiler.

”

ORTADOĞU'DA DEVLET VE SİVİL TOPLUM

1980'lerden itibaren Ortadoğu'da, özellikle büyük şehirlerde yoksulluk içinde yaşayan halk kesimleri umduklarını bulamadıkları devlet yetkililerinden yönlerini mahalli alanda mevcut İslami sivil toplum kuruluşlarına çevirdiler. Özellikle Mısır'da çok etkin olan cami dernekleri pek çok refah artırıcı faaliyeti organize etmekteydi. Irak, İran,

Lübnan ve Mısır gibi pek çok ülkede İslami Sivil Toplum Kuruluşları (STK) devlet otoritesinin zayıf olduğu yerlerde ihtiyaç duyulan kurumsal boşluğu doldurmakta ve yol asfaltlamasından, faizsiz krediye, konut inşasına, kanalizasyon sistemlerine, okullar, kreşler, hastaneler ve spor merkezlerine kadar pek çok işlevi ele almaktaydı. Örneğin, Mısırlılar 1990'lardan itibaren beklenti ve taleplerine yönelik etkili bir muhatap olarak Müslüman Kardeşler yapılanmasını görmeye başlıyordu. Neo-liberal dönüşümlerde varlık gösteremeyen kamu otoritesi ve sosyal güvenlik sistemlerinde oluşan boşluğu inanç temelli sosyal örgütlenmeler doldurmaya başlamıştı.

1992'de, Kahire'deki büyük deprem ciddi hasara neden olmuştu. İhvan Teşkilatının gönüllüleri ilaç, yiyecek ve mali yardımlarla hızla olay yerine geldiğinde devlet kurumlarının esamesi bile okunmuyordu. Bu sürecin farkında olan Mısır rejimi hemen hızlı bir yasal mevzuat değişimi ile sosyal yardımların devlet eliyle veya yetkilendirilmiş sivil toplum kuruluşları dışında yapılamayacağını ilan edecekti. Bu gelişmeler ile Türkiye'de 1980 ve 1990'lı yıllarda yaşananlar arasında da büyük benzerlikler olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de Kurban Bayramlarında deri toplama tekelinin Türk Hava Kurumunda (THK) olması, o dönem sürecinde siyasette etkisi bariz olan ordunun küresel dönüşümleri doğru okuyamaması, 1994'te Türkiye'de millî görüş geleneğinin özellikle metropol şehirlerde (Ankara ve İstanbul) belediye seçimlerini kazanmasının temel sebebi devlet-top-

lum ilişkileri ve küresel sistemden gelen dalgaların iç siyasete yansımaları ile ilgiliydi.

Ishac Diwan'ın yorumuyla Arap Ayaklanmaları, Ortadoğu'da devlet yapısı, kapitalizm ve liberal anlayış ile beraber toplumsal örgütlenmenin sürdürülemez olduğuna yönelik ciddi sinyalleri barındıran bir krizler yumağının adıdır.

HIZLI TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMLERİN ORTADOĞU'YA ETKİLERİ

1991 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri Irak operasyonunu başlattığında ilk kez canlı yayında savaş görüntüleri ile karşılaşmıştık. 1990'lı yıllarda uydu televizyon yayınları ile beraber pek çok yeni iletişim ve telekomünikasyon araçları günlük hayatımıza etkili biçimde girmeye başladı. Eski dönemlerde otoriter rejimlerin tekelinde olan bilgi ve enformasyon üretimi sosyal medya ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla çökmeye başladı. Geniş halk kitleleri ve özellikle eğitimli orta sınıflar farklı kanallardan ve anlık bilgiye erişim ile pek çok şeyi sorgulamaya ve kıyaslamaya başlamıştır. Sosyal medya ve internet kullanımının artmasıyla dozu her geçen gün artan nispi yoksunluk hissi ve daha iyi bir yaşam standardına duyulan özlem birey nezdinde hamasi söylemler ve devlet otoritesine darbe vurmuştur. Sosyal medya ve uydu televizyonunun Ortadoğu'ya hızlı

girişi ile yaşanan sosyal depremlerin etkilerine karşı henüz siyasi bir adaptasyon yaşanmamışken önümüzdeki günlerde daha büyük bir tehlike kapıdadır. Yapay zekâ, kuantum hesaplamaları, gelişmiş yüz tanıma teknolojileri, siber dünyanın getirdikleri ve potansiyel etkilerine karşı pek çok ülke gibi Ortadoğu toplumları da hazırlıksızdır.

Sonuç olarak, dünyanın geri kalan bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de devlet-toplum arasındaki sosyal sözleşmeye dayalı ilişkiler ekonomik küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle değişmeye başlamıştır. Bu değişim ve dönüşümler ışığında Arap İsyancılarının üç büyük krizin birleştiği bir jeopolitik sahaya işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ishac Diwan'ın yorumuyla Arap Ayaklanmaları, Ortadoğu'da devlet yapısı, kapitalizm ve liberal anlayış ile beraber toplumsal örgütlenmenin sürdürülemez olduğuna yönelik ciddi sinyalleri barındıran bir krizler yumağının adıdır. Gelecekte sağlıklı bir devlet-toplum uyumunu tesis etmek ve demokratik rejimlere geçiş sürecini inşa edebilmek için toplumsal sözleşmenin yeniden yazılması ve tarafların rıza ile imza koymaları gereklidir. Ancak Ortadoğu'yu bekleyen yeni bir tehdit var: Küresel siyasi sistem tek kutuplu sistemden çıkmaya başlarken Ortadoğu ülkelerinde siyasi rejimler artık farklı bir müracaat kapılarına sahipler. Kendi beklarını devam ettirmek isteyen Mısır ve İran gibi otoriter rejimlerin bazı noktalarda Çin ve Rusya'ya yönlerini döneceklerini tahmin edebiliriz. ■